

1. Το ζήτημα της κατεύθυνσης της ιστορικής κίνησης και της φύσης της προόδου. Υπάρχει ιστορική αναγκαιότητα;

Οι αναζητήσεις και οι έρευνες του M. Godelier τον οδήγησαν άμεσα στο κρίσιμο ζήτημα της ύπαρξης, ή μη, κατεύθυνσης στην κίνηση της ιστορίας, καθώς, επίσης, και στο ζήτημα της επιτάχυνσης της κίνησης της ιστορίας με την επενέργεια των δρώντων. Ταυτοχρόνως, σύμφωνα με τον M. Godelier, πρέπει να εκτιμηθεί ιδιαίτερα ότι στη σκέψη του Marx περιέχεται μια ιδέα περί προόδου η οποία συγκροτείται αντιφατικά. Με βάση την αντίληψη αυτή του Marx, η πρόοδος δεν αποτελεί μια ευθύγραμμη κίνηση διότι η μετάβαση, λ.χ., από το δουλοκτητικό καθεστώς στο φεουδαρχικό ήταν για τον Marx πέρασμα από μια μορφή εκμετάλλευσης σε μια άλλη, η οποία, όμως, άνοιγε περισσότερες δυνατότητες για τα άτομα και τις μάζες. Στον Marx η έννοια της προόδου δεν συνιστά ιδεαλιστική αφαίρεση, διότι μεταξύ των παραγόντων που διαμορφώνουν την ιστορία αναγνωρίζει ως πρωταρχική την πραγματικότητα και τα υλικά συμφέροντα όπως και τις σχέσεις κυριαρχίας και εκμετάλλευσης.

Πιο συγκεκριμένα, ο M. Godelier, αναφερόμενος στο ζήτημα της ύπαρξης, ή μη, ιστορικής αναγκαιότητας, γράφει ότι οι μέχρι τώρα αναλύσεις, ίσως, ρίχνουν κάποιο φως στη διαδικασία που οδήγησε, εδώ και δέκα χιλιάδες χρόνια περίπου, την ανθρωπότητα στο να εισέλθει στο δρόμο της κοινωνικής διαφοροποίησης και της γένεσης των καστών, των τάξεων και του Κράτους, καθώς επίσης και των λόγων που επιτρέπουν, μονάχα σήμερα, να θεωρούμε δυνατή τη βαθμιαία κατάργηση των ταξικών σχέσεων. Για παράδειγμα, στην αρχαία Αθήνα το πεδίο του σκέπτεσθαι και του πράττειν προσδιοριζόταν από το γεγονός ότι οι

πολιτικές σχέσεις λειτουργούσαν ως σχέση παραγωγής και ως εκ τούτου κυριαρχούσαν στη σκέψη και στη δράση των μελών ολόκληρης της κοινωνίας, ελεύθερων και δούλων. Δεν είναι τυχαίο ότι ακόμη κι όταν οι δούλοι εξεγείρονταν μαζικά στην αρχαία Ρώμη, δεν επεδίωκαν να καταργήσουν οριστικά το θεσμό της δουλείας, αλλά να τον αντιστρέψουν σε βάρος των κυρίων τους, στο πλαίσιο ενός «βασιλείου του Ηλίου», όπως το φανταζόταν ο Σπάρτακος. Έτσι, το συλλαμβανόμενο διανοητικά μπορεί να υπερβεί το δυνάμενο να πραγματοποιηθεί, αλλά το δυνάμενο να πραγματοποιηθεί δεν μπορεί να υπερκεράσει τη φύση των σχέσεων παραγωγής και των παραγωγικών δυνάμεων που υφίστανται σε μια κοινωνία. Σε αυτό άλλωστε συνίσταται η ιστορική αναγκαιότητα.¹¹

Η θεωρητική προσέγγιση των κρίσιμων αυτών ζητημάτων στηρίζεται στις έννοιες: Παραγωγικές δυνάμεις, σχέσεις παραγωγής, τρόπος παραγωγής, υποδομή και υπερδομή, εξιδανίκευση και μυστικοποίηση της κοινωνικής ζωής. Επίσης, στηρίζεται στην ιδέα, όπως είδαμε, ότι οι άνθρωποι δεν ζουν μόνον από κοινού, όπως ορισμένα ζώα, αλλά ότι δημιουργούν την κοινωνία στην οποία ζουν. Χαρακτηριστικό των ανθρώπινων όντων είναι ότι αποτελούν ένα είδος το οποίο παράγει σε μεγάλη έκταση τις συνθήκες ύπαρξής του.

Προσεγγίζοντας τα ζητήματα αυτά με βάση τις προαναφερθείσες έννοιες διαπιστώνουμε ότι βρισκόμαστε, αρχικά, μπροστά στη διάκριση παραγωγικές δυνάμεις – παραγωγικές σχέσεις, υλικό – ιδεατό, υποδομή – υπερδομή.

2. Παραγωγικές δυνάμεις – παραγωγικές σχέσεις, υλικό – ιδεατό, υποδομή – υπερδομή

Ποιο είναι, όμως, το ακριβές περιεχόμενο της έννοιας πα-

ραγωγικές δυνάμεις; Οι παραγωγικές δυνάμεις, όπως είναι γνωστό, συνιστούν πραγματικότητες τόσο υλικές όσο και άυλες. Δεν είναι, λ.χ., δυνατόν να επενεργούμε με τα εργαλεία μας πάνω στη φύση στα πλαίσια της εργασιακής διαδικασίας εάν προηγουμένως, προκειμένου να τα κατασκευάσουμε, δεν έχουμε ανακαλύψει την αλυσίδα της εργασιακής αυτής διαδικασίας, δηλαδή δίχως να έχουμε προηγουμένως επεξεργαστεί και εφαρμόσει ολόκληρη σειρά αναπαραστάσεων και ιδεατών αρχών.

Αναφορικά με το περιεχόμενο της έννοιας παραγωγικές δυνάμεις, ο M. Godelier γράφει ότι αυτό συνίσταται στα εξής: «Υλικά μέσα και διανοητικά κ.λπ. Τα υλικά μέσα αποτελούνται πρώτα πρώτα από τον ίδιο τον ανθρώπινο παράγοντα, το σώμα του και τη φυσική του ικανότητα. Είναι επίσης τα μέσα τα οποία οι άνθρωποι παρεμβάλλουν ανάμεσα στους ίδιους και στη φύση για να επενεργούν πάνω της. Τα μέσα αυτά μπορεί να βρίσκονται έτοιμα στη φύση ή να κατασκευάζονται. Αλλά η χρήση τόσο του σώματος όσο και των μέσων συνεπάγεται τη χρησιμοποίηση ενός συνόλου σύνθετων αναπαραστάσεων, ιδεών και ιδεατοτήτων: Αναπαραστάσεις σκοπών, σταδίων και αποτελεσμάτων δράσης, τις οποίες εμείς αποκαλούμε εργασία, αλλά οι οποίες σπανίως εμφανίζονται ως εργασία σε πολυάριθμες πρωτόγονες ή προκαπιταλιστικές κοινωνίες. Οι αναπαραστάσεις αυτές παραπέμπουν στους κανόνες κατασκευής των εργαλείων, στις σωματικές στάσεις και, ασφαλώς, πολύ περισσότερο στις αντιλήψεις για τη φύση καθώς και των σχέσεων του ανθρώπου με τη φύση. Συνεπώς, στο ίδιο το εσωτερικό κάθε υλικής ανθρώπινης επενέργειας επάνω στη φύση βρίσκουμε ένα σύνθετο σύνολο από ιδεατές πραγματικότητες των οποίων η παρουσία και η διαμεσολάβηση είναι απαραίτητες, έτσι ώστε η δραστηριότητα αυτή να πραγματοποιηθεί».¹²

Σε ό,τι αφορά τις διάφορες ιδεατές πραγματικότητες που συναντούμε στα πλαίσια μιας εργασιακής διαδικασίας, μπορούμε να τις ταξινομήσουμε, σύμφωνα με τον Μ. Godelier, σε δύο μεγάλες κατηγορίες «ανάλογα με τις λειτουργίες τις οποίες οι αναπαραστάσεις αυτές εκπληρώνουν: Τις αναπαραστάσεις και τις αρχές, αφενός, οι οποίες, ως αναπαραστάσεις του πραγματικού, έχουν ως αποτέλεσμα να οργανώνουν τις διάφορες υλικές δραστηριότητες (εργασιακή διαδικασία) και τις φάσεις εκτύλιξής τους (...). Τις αναπαραστάσεις, αφετέρου, οι οποίες (...) νομιμοποιούν τη θέση και την κατάσταση των ατόμων και των ομάδων απέναντι σε πραγματικότητες οι οποίες τους επιτρέπονται, τους απαγορεύονται, τους επιβάλλονται κ.λπ.»¹³

Διευκρινίζεται, έτσι, ότι στην καρδιά της υλικής υποδομής των κοινωνιών ενυπάρχουν και ιδεατά στοιχεία, τα οποία απορρέουν από τη σκέψη. Συνεπώς, η παραγωγή της σκέψης δεν μπορεί να συνιστά υπερδομή μιας υποδομής, διότι είναι ενεργά παρούσα στο εσωτερικό της υλικής υποδομής.

Τι είναι, όμως, «υλικό» και «ιδεατό» κατά τον Μ. Godelier; Ως «ιδεατό» θεωρείται η σκέψη σε όλες τις λειτουργίες και εκδηλώσεις της, παρούσες και ενεργές σε όλες τις δραστηριότητες του ανθρώπου, ο οποίος δεν ζει παρά μόνον εν κοινωνία. Οι ιδεατές πραγματικότητες είναι πολλές και η διαφορετικότητά τους αντιστοιχεί σε αυτή των λειτουργιών της σκέψης. Ποιες είναι, όμως, οι λειτουργίες της σκέψης και των αναπαραστάσεών της; Ο Μ. Godelier διακρίνει,¹⁴ τουλάχιστον, τέσσερις:

Η *πρώτη λειτουργία* αναπαριστά την εξωτερική πραγματικότητα ή την εσωτερική πραγματικότητα του ανθρώπου.

Η *δεύτερη* ερμηνεύει τις πραγματικότητες αυτές.

Η *τρίτη* οργανώνει τις σχέσεις που δημιουργούν οι άνθρωποι τόσο μεταξύ τους όσο και με τη φύση και οι οποίες αποτελούν το σημείο αφετηρίας των μορφών δράσης.

Η *τέταρτη* παράγει αναπαραστάσεις οι οποίες νομιμοποιούν ή δεν νομιμοποιούν τις σχέσεις που διαμορφώνουν οι άνθρωποι τόσο μεταξύ τους όσο και με τη φύση.

Συνεπώς, στον όρο ιδεατό περιλαμβάνονται οι λειτουργίες της αναπαράστασης, της ερμηνείας, της οργάνωσης και της νομιμοποίησης. Δηλαδή το ιδεατό ενυπάρχει σε όλες τις σχέσεις του ανθρώπου είτε αυτές αναφέρονται στις σχέσεις του με τη φύση είτε με τους άλλους ανθρώπους είτε με τον ίδιο του τον εαυτό. Πράγμα το οποίο δεν σημαίνει φυσικά ότι το παν είναι ιδεατό στην πραγματικότητα της κοινωνικής του ύπαρξης.¹⁵

Ποιες σχέσεις, όμως, υφίστανται ανάμεσα στο «ιδεατό» και το «υλικό»;

Πρέπει να διευκρινιστεί, αρχικά, ότι η σκέψη, σε ό,τι αφορά τις εσωτερικές της εκδηλώσεις, είναι μεν άυλη, αλλά σε ό,τι αφορά την άσκησή της είναι μια δραστηριότητα του εγκεφάλου ο οποίος αποτελεί τμήμα της υλικής πραγματικότητας. Τα ουσιαστικά αυτά χαρακτηριστικά της σκέψης δεν πρέπει να διαφεύγουν της προσοχής μας όταν επιχειρούμε να προσδιορίσουμε το περιεχόμενο του υλικού τμήματος της πραγματικότητας.

Στα πλαίσια αυτά ο M. Godelier διακρίνει πέντε μορφές υλικότητας.¹⁶ Οι επιδράσεις των μορφών αυτών υλικότητας επί του ανθρώπου και από τον άνθρωπο παρουσιάζουν ουσιαστικές διαφορές. Ουσιαστικές διαφορές παρουσιάζουν οι μορφές αυτές, επίσης, σε ό,τι αφορά το βαθμό γνώσης και ελέγχου τους από τον ίδιο τον άνθρωπο.

Η *πρώτη μορφή υλικότητας* είναι η απειροότητα της φύσης, η οποία βρίσκεται πέραν των δυνατοτήτων του ανθρώπου.

Η *δεύτερη* αφορά το τμήμα εκείνο της φύσης που μετασηματίζεται έμμεσα ως αποτέλεσμα της μη σκόπιμης ανθρώπινης δράσης.

Η *τρίτη* σχετίζεται με τα στοιχεία εκείνα της οργανικής φύσης τα οποία μετασχηματίζονται από τον άνθρωπο, τίθενται στην υπηρεσία του και δεν μπορούν να αναπαράγονται δίχως την παρέμβασή του.

Η *τέταρτη* αφορά το σύνολο των φυσικών πρώτων υλών όπως και των υλικών που ο άνθρωπος χρησιμοποιεί είτε αυτούσια είτε μεταλλάσσοντάς τα για να κατασκευάζει εργαλεία, όπλα, μνημεία, κατοικίες κ.ά.

Η *πέμπτη* αναφέρεται στον ίδιο τον άνθρωπο. Πρόκειται για το ανθρώπινο ον στη βιολογική και φυσική υλικότητα του σώματός του, το οποίο είναι προϊόν μακράς εξέλιξης της κατηγορίας των θηλαστικών, καθώς και με την κοινωνική και πολιτιστική του διάσταση.

Αναλύοντας τις πέντε αυτές μορφές υλικότητας παρατηρούμε ότι δύο από αυτές αποτελούν, συγχρόνως, υλικές και ιδεατές πραγματικότητες. Πρόκειται, αφενός, για τα εξημερωμένα φυτά και ζώα και, αφετέρου, για τα εργαλεία και τα υλικά τα οποία αποτελούν τους όρους ύπαρξης των ανθρώπινων κοινωνικών συγκροτήσεων στους κόλπους των οποίων κεντρική θέση κατέχουν οι *σχέσεις παραγωγής* τις οποίες διαμορφώνουν οι άνθρωποι μεταξύ τους κατά την παραγωγική διαδικασία.

Ως *σχέση παραγωγής*, τώρα, θεωρείται κάθε κοινωνική σχέση η οποία εξασφαλίζει μία ή περισσότερες από τις ακόλουθες λειτουργίες:

- Οργάνωση και έλεγχο της προσπέλασης των ατόμων και των ομάδων στις εκμεταλλεύσιμες φυσικές πηγές, οι οποίες είναι απαραίτητες για την αναπαραγωγή μιας κοινωνίας. Ειδικότερα, πρόκειται για τις σχέσεις που ορίζουν την ιδιοποίηση των υλικών και διανοητικών όρων, γνώση και τεχνογνωσία, της κοινωνικής ζωής.
- Οργάνωση και έλεγχο των διαφόρων εργασιακών διαδικασιών οι οποίες επιτρέπουν την παραγωγή ενός μέ-

ρους των υλικών συνθηκών ύπαρξης της κοινωνίας, ένα άλλο τμήμα είναι η ίδια η φύση, και οι οποίες κατανέμουν και ανακατανέμουν τα άτομα και τις ομάδες. Κατανομή και ανακατανομή που έχει άμεσες κοινωνικές προεκτάσεις και επιπτώσεις.

- Οργάνωση και έλεγχος των διαφόρων κοινωνικών μορφών κυκλοφορίας και διανομής του προϊόντος της εργασίας ανάμεσα στα άτομα και στις ομάδες τα οποία αποτελούν μια κοινωνία.

Ορίζοντας με τον τρόπο αυτό τις σχέσεις παραγωγής, αποφεύγουμε μία εκ των προτέρων άποψη για τη θέση που μπορούν να καταλαμβάνουν οι σχέσεις αυτές στο εσωτερικό μιας κοινωνίας και τις μορφές που οι σχέσεις αυτές μπορούν να προσλάβουν.¹⁷

Ο M. Godelier βαδίζοντας στην κατεύθυνση αυτή υποστήριξε, αντίθετα από ό,τι άλλοι μαρξιστές θεωρητικοί, ότι η *διάκριση υποδομής και υπερδομής* δεν αφορά διάκριση μεταξύ θεσμών αλλά διάκριση μεταξύ λειτουργιών.¹⁸ Έτσι, σύμφωνα με τις απόψεις του, λ.χ., οι σχέσεις συγγένειας μπορούν, σε ορισμένες περιπτώσεις, να λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής, ενώ σε άλλες περιπτώσεις οι πολιτικο-θρησκευτικές σχέσεις μπορεί να αποτελούν το κοινωνικό πλαίσιο οργάνωσης της παραγωγής και διανομής των υλικών στοιχείων της κοινωνικής ζωής.¹⁹ Διευκρινίζεται σχετικά ότι ο M. Godelier θεωρεί ως υλικά στοιχεία της κοινωνικής ζωής όλους τους πλουτοπαραγωγικούς πόρους, οι οποίοι είτε με ακατέργαστη είτε με κατεργασμένη μορφή είναι απαραίτητοι στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, ώστε να καθίσταται δυνατή η αναπαραγωγή της. Δηλαδή ο M. Godelier εντάσσει σε αυτά τόσο τα υλικά στοιχεία τα οποία εξασφαλίζουν την καθημερινή επιβίωση των ατόμων, όσο και των υλικών στοιχείων του πλούτου και της άσκησης της εξουσίας.

Η διάκριση, τέλος, μεταξύ υποδομής και υπερδομής δεν είναι τίποτε άλλο, κατά τον M. Godelier, από τη διάκριση μιας ιεραρχίας λειτουργιών και δομικών αιτιοτήτων που εξασφαλίζουν τις συνθήκες αναπαραγωγής μιας ορισμένης κοινωνίας. Η διάκριση δε αυτή δεν προδικάζει με κανένα τρόπο τη φύση των κοινωνικών σχέσεων που επικρατούν σε μια κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, ο M. Godelier υπογραμμίζει ότι η διάκριση μεταξύ υποδομής και υπερδομών δεν είναι μια διάκριση επιπέδων ή στιγμών ούτε μια διάκριση μεταξύ θεσμών, αν και μπορεί να εμφανίζεται έτσι σε ορισμένες περιπτώσεις. Σε ό,τι αφορά την ουσία της είναι μια διάκριση λειτουργιών. Η έννοια δε της σε τελική ανάλυση αιτιότητας, της πρωταρχικότητας δηλαδή των υποδομών, παραπέμπει στην ύπαρξη μιας ιεραρχίας λειτουργιών και όχι μιας ιεραρχίας θεσμών. Μια κοινωνία δεν έχει πάνω και κάτω και δεν αποτελείται από ένα σύστημα επάλληλων επιπέδων. Είναι ένα σύστημα σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους, σχέσεις που ιεραρχούνται ανάλογα με τη φύση των λειτουργιών τους, οι οποίες καθορίζουν και το ειδικό βάρος που έχει κάθε μία από αυτές στη διαδικασία της κοινωνικής αναπαραγωγής.²⁰

Ειδικότερα, με αφορμή την αντίθεσή του με τον L. Althusser, ο M. Godelier οδηγήθηκε, επισταμένως, σε επανεξέταση των πραγματικοτήτων που σηματοδοτούν ή αντιπροσωπεύουν οι όροι υποδομή και υπερδομή. Η διερεύνηση αυτή τον οδήγησε επανειλημμένα στο κρίσιμο ζήτημα του ποια είναι, αφενός, η θέση των ιδεών, του ιδεατού στη λειτουργία των κοινωνικών σχέσεων και, αφετέρου, η θέση της σκέψης στην παραγωγή της κοινωνίας και στην αναπαραγωγή της. Αποτέλεσμα των προσεγγίσεων αυτών ήταν να καταλήξει στη διαπίστωση ότι ο ρόλος του ιδεατού στην κοινωνική πραγματικότητα υπερβαίνει κατά

πολύ το ρόλο της συνείδησης και των αναπαραστάσεών της.²¹ Κατέληξε δε στο συμπέρασμα ότι η σκέψη δεν αποτελεί διακριτό επίπεδο ή στιγμή των κοινωνικών σχέσεων και δεν λειτουργεί ως υπερδομή που αντανακλά περισσότερο ή λιγότερο πιστά τα άλλα στοιχεία που συνθέτουν την κοινωνική πραγματικότητα.²²

Τι εννοούμε, όμως, λέγοντας υποδομή; Σύμφωνα με τον M. Godelier, υποδομή²³ είναι «ο συνδυασμός διαφόρων υλικών και κοινωνικών όρων, οι οποίοι επιτρέπουν στα μέλη μιας κοινωνίας να παράγουν και να αναπαράγουν τα υλικά μέσα της κοινωνικής τους ύπαρξης». Οι όροι αυτοί είναι: Οι οικολογικές και γεωγραφικές συνθήκες, οι παραγωγικές δυνάμεις και οι σχέσεις παραγωγής. Όπως δε υπογραμμίζεται από τον M. Godelier, τόσο για τον ίδιο όσο και για τον Marx,²⁴ «μόνον οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής συγκροτούν, με την αυστηρή έννοια του όρου, την οικονομική δομή μιας κοινωνίας».²⁵

Συνοχρόνως, διευκρινίζεται από τον M. Godelier ότι οι παραγωγικές δυνάμεις και οι σχέσεις παραγωγής, αν και ευδιάκριτες μεταξύ τους, συνδυάζονται οι μεν με τις δε με ειδικό τρόπο. Οι διάφορες ειδικές μορφές αυτών των συνδυασμών διαμορφώνουν αντίστοιχες *μορφές παραγωγής ή τρόπων παραγωγής*. Οι τρόποι αυτοί παραγωγής δεν περιορίζονται στις διάφορες μορφές καταμερισμού εργασίας, διότι δεν υπάρχει αγροτικός, ποιμενικός, χειροτεχνικός κ.λπ. τρόπος παραγωγής, επειδή οι δραστηριότητες αυτές μπορούν να εμφανιστούν και να απτυχθούν σε οποιοδήποτε τρόπο παραγωγής. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε μιας από αυτές τις παραγωγικές δραστηριότητες μπορεί να οδηγούν σε ειδικές μορφές καταμερισμού της εργασίας, αλλά δεν επιφέρουν αλλαγές στις μορφές ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και του προϊόντος.²⁶

3. Η αντίθεση Maurice Godelier και Louis Althusser

Οι θέσεις αυτές του M. Godelier τον έφεραν σε άμεση αντίθεση με τον L. Althusser και τους οπαδούς του, οι οποίοι παρουσίαζαν μια διαφορετική προσέγγιση σε ό,τι αφορά τη διάκριση υποδομής και υπερδομής.²⁷ Έτσι, κατ' αυτούς η συγγένεια, η θρησκεία κ.λπ. συνιστούν την υπερδομή ενός τρόπου παραγωγής, ενώ η ιδεολογία αποτελεί το ανώτερο στρώμα αυτής της υπερδομής. Σύμφωνα με την αλθουσεριανή σύλληψη, στη βάση της κοινωνίας υπάρχει ένα σταθερό στρώμα, η υποδομή, στο οποίο επισωρεύονται στρώματα της πραγματικότητας όλο και πιο «φευγάλεα» και «άυλα», όπως, για παράδειγμα, η ιδέα του Θεού. Έτσι, το ζήτημα για τον M. Godelier δεν ήταν να αναπτύξει, πλέον, μια οικονομική ιστορία ή μια οικονομική ανθρωπολογία της κοινωνίας, δηλαδή να διερευνήσει ένα διακριτό τομέα της ανθρώπινης ύπαρξης, αλλά να διερωτηθεί σχετικά με τις αιτίες και τους μηχανισμούς της αλλαγής των θέσεων και των μορφών των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής στη διάρκεια εξέλιξης της ανθρωπότητας.

Διαπιστώνεται, συνεπώς, ότι ο M. Godelier δεν αντιπαραθέτει την ανθρώπινη ιστορία με την κοινωνική εξέλιξη με τρόπο απόλυτο όπως κάνουν άλλοι θεωρητικοί και κοινωνικοί επιστήμονες. Και αυτό γιατί από την παλαιολιθική εποχή η ανθρωπότητα εξελίσσεται συγχρόνως με τις μορφές οργάνωσής της. Η εξέλιξη δε αυτή πραγματοποιείται και εκδηλώνεται μέσα από τις ιστορικές μοναδικότητες που συνιστούν οι διάφορες κοινωνικές συγκροτήσεις. Η συνολική δε ιστορία της ανθρωπότητας διαμορφώνεται από την ενότητα των μορφών αυτών εξέλιξης και των ιστορικών δημιουργημάτων που τους αντιστοιχούν.

Είναι δύσκολο, λ.χ., να διανοηθεί κανείς, από κοινωνιολογική και ιστορική άποψη, ότι μια κοινωνία οργανω-

μένη κατά το πρότυπο των Αυστραλών ιθαγενών του 18ου αιώνα να εξελιχθεί, από μόνη της, άμεσα σε μια κοινωνία με βιομηχανική και κοινωνική οργάνωση. Πρόκειται για κάτι το αδιανόητο κοινωνιολογικά και ιστορικά. Για να πραγματοποιηθεί ένας τέτοιος μετασχηματισμός, θα πρέπει άλλες κοινωνίες να έχουν εξελιχθεί με διαφορετικό τρόπο και άλλο ρυθμό, έτσι ώστε να έχουν τη δυνατότητα να διεισδύσουν σε μια κοινωνία που βρίσκεται σε άλλο ιστορικό στάδιο εξέλιξης. Συνεπώς, εάν η κρατική και βιομηχανική οργάνωση διεισδύει σε μια κοινωνία η οποία την αγνοεί, αυτό καθίσταται δυνατό επειδή άλλες κοινωνίες διέτρεξαν τα στάδια τα οποία οδηγούν στην εμφάνιση και ανάπτυξη των κοινωνικών αυτών πραγματικοτήτων. Διαπιστώνεται δηλαδή ότι στην ιστορική διαδικασία δεν είναι δυνατό σε κάθε στιγμή και σε κάθε κοινωνία να πραγματοποιούνται τα πάντα.

4. Η σχέση παραγωγικών δυνάμεων – σχέσεων παραγωγής και η σε τελική ανάλυση αιτιότητα

Με αφετηρία τον προηγούμενο τρόπο θεώρησης της διάδρασης παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής ο Μ. Godelier οδηγήθηκε στο ζήτημα της σε τελευταία ανάλυση αιτιότητας, δηλαδή της αναζήτησης της πρώτης, ή της τελικής, αιτίας των κοινωνικών μετασχηματισμών.

Για πολλούς θεωρητικούς οι οποίοι αποδέχονται τη σοβιετική εκδοχή του μαρξισμού η απάντηση στο ζήτημα αυτό είναι μάλλον απλή: Οι παραγωγικές δυνάμεις αναπτύσσονται και, αλλάζοντας, οδηγούν σε αλλαγή τις σχέσεις παραγωγής, οι οποίες με τη σειρά τους τροποποιούν τις σχέσεις συγγένειας και τις μορφές εξουσίας και, βαθμιαία, αλλάζουν τα πάντα, έως και την ιδέα του υπέρτατου όντος.²⁸

Το πρότυπο αυτό στηρίζεται στην αντίληψη ότι οι παραγωγικές δυνάμεις μπορούν να υπάρχουν ως αυτόνομη πραγματικότητα με το δικό τους εσωτερικό δυναμισμό, πράγμα, όμως, το οποίο δεν ευσταθεί, διότι ο ρόλος των σχέσεων παραγωγής στο θέμα αυτό είναι περισσότερο από καθοριστικός, όπως θα δούμε αργότερα. Το πρότυπο αυτό υπονοεί, επίσης, ότι ο χαρακτήρας των παραγωγικών σχέσεων δεν μπορεί να προσδιοριστεί παρά μόνον από τον αντίστοιχο των παραγωγικών δυνάμεων, οι οποίες και τις ενεργοποιούν. Για το λόγο αυτό άλλωστε η αντίληψη αυτή αναζητεί στην πλευρά των παραγωγικών δυνάμεων κατά προτεραιότητα, ή σε τελική ανάλυση, τις αιτίες οι οποίες εξηγούν τη θέση την οποία καταλαμβάνουν και τη μορφή την οποία αποκτούν οι σχέσεις παραγωγής. Στην οπτική αυτή κάθε σύστημα συγγένειας εμφανίζεται ως η υπερδομή αυτού ή εκείνου του τρόπου παραγωγής, υπόθεση την οποία, όπως υποστηρίζει ο M. Godelier, κανείς δεν μπόρεσε έως τώρα να αποδείξει. Διότι ένα σύστημα συγγένειας έχει τη δική του βάση και δεν είναι η υπερδομή μιας υποδομής. Ταυτόχρονα με τους προβληματισμούς και τις αναζητήσεις αυτές ο M. Godelier επιχείρησε, όπως αναφέραμε και σε προηγούμενο σημείο, να συνεκτιμήσει την αιτιακή βαρύτητα των οικολογικών περιορισμών στον τρόπο δημιουργίας και στη δυναμική των κοινωνιών.²⁹ Συνεπώς, οι κοινωνικές σχέσεις δεν προσδιορίζονται σε τελευταία ανάλυση από τη φύση των παραγωγικών δυνάμεων αλλά από το χαρακτήρα των σχέσεων παραγωγής, οι οποίες διαμορφώνουν την παραγωγή και καθορίζουν τον τρόπο διανομής των υλικών όρων ύπαρξης των ανθρώπων.

Αναφορικά με το ζήτημα αυτό ο M. Godelier υποστηρίζει ότι ο Althusser και οι οπαδοί του (Balibar, Terray) αντιλαμβάνονται³⁰ την σε τελική ανάλυση αιτιότητα ως το

αποτέλεσμα της δράσης της υποδομής και των υπερδομών και της επιλογής μιας υπερδομής ως κυρίαρχης. Αντίληψη η οποία θεωρεί ότι οι σχέσεις παραγωγής και οι υπερδομές συνιστούν διακριτούς θεσμούς, πράγμα το οποίο ισχύει μόνο για την κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Σύμφωνα, όμως, με τον M. Godelier, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι: «Η διάκριση μεταξύ υποδομής, υπερδομών και ιδεολογίας δεν είναι διάκριση υλικής και άυλης πραγματικότητας, αλλά διάκριση λειτουργιών (...). Έτσι, η σκέψη δεν εμφανίζεται πλέον ως ένα επίπεδο χωριστό από τα άλλα επίπεδα: Η ανάδειξη της παρουσίας της σε όλη την έκταση της κοινωνικής πραγματικότητας οδηγεί σε εξαφάνιση τις έννοιες του επιπέδου ή του πεδίου».³¹

5. Οι βάσεις της κοινωνικής ζωής

Οι επεξεργασίες αυτές οδηγούν άμεσα στο ζήτημα των θεμελίων της κοινωνικής ζωής. Προσεγγίζοντας το θέμα αυτό, ο M. Godelier διαπίστωνε όλο και περισσότερο ότι στο σημείο αυτό ο Μαρξ έπρεπε να ανακατασκευαστεί.³² Πιο συγκεκριμένα, κατά τον M. Godelier δεν υπήρξε και δεν μπορεί να υπάρξει ένας μόνον τομέας ή παράγοντας, ο οποίος να προσφέρεται ως βάση στο σύνολο των κοινωνικών θεσμών και πρακτικών. Έτσι, ο M. Godelier οδηγήθηκε βαθμιαία στην επεξεργασία ενός νέου σχήματος, ή και πρότυπου, προσέγγισης των προβλημάτων αυτών έχοντας ως βάση τη μαρξιστική ανάλυση.

Ειδικότερα, ο M. Godelier, μέσα από τις ανθρωπολογικές του έρευνες, διαπίστωσε ότι το σύστημα συγγένειας στις αρχικές κοινωνίες δεν αποτελούσε μόνο την υπερδομή ενός συστήματος παραγωγής.³³ Διαπίστωσε, επίσης, ότι ο χριστιανισμός, ως σωτηριολογική θρησκεία, απο-

κρυσταλλωμένος στη μορφή που προσέλαβε στα τέλη της αρχαιότητας στη Μέση Ανατολή, δεν είχε τίποτα το κοινό με το φεουδαρχισμό που αναπτύχθηκε στη Δυτική Ευρώπη από τον 9ο αιώνα, και ακόμη λιγότερο με τον καπιταλισμό, ο οποίος εμφανίστηκε σε διάφορες περιοχές της Ευρώπης μεταξύ 15ου και 16ου αιώνα, και παρ' όλα αυτά εξακολούθει, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο, να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διατήρηση και αναπαραγωγή των διαφορετικών αυτών τρόπων παραγωγής.³⁴

Με αφετηρία τις εκτιμήσεις και διαπιστώσεις αυτές ο Μ. Godelier κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η διαδεδομένη έκδοση του μαρξισμού, η οποία, αφενός, καθιστά την οικονομία ως τη βάση κάθε θεσμού και, αφετέρου, στηρίζει την ύπαρξη νόμων δομικής και λειτουργικής αντιστοιχίας ανάμεσα στην οικονομική βάση και στους άλλους θεσμούς της κοινωνίας, δεν έχει επιβεβαιωθεί.³⁵

Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζεται από τον Μ. Godelier ότι:

- α) Δεν υφίσταται μία μόνο βάση πάνω στην οποία συγκροτούνται οι κοινωνίες.
- β) Όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες δεν έχουν το ίδιο βάρος στη διαμόρφωση και την αναπαραγωγή της κοινωνίας ως ολότητας.

Οι τομείς ή παράγοντες, όμως, κοινωνικής δραστηριότητας, οι οποίοι διαμορφώνουν τις κυριότερες δυνάμεις που είναι ικανές να εξηγούν τις κοινωνικές αλλαγές, δηλαδή σε τελική ανάλυση τη μη αναπαραγωγή μιας κοινωνίας ως συνολικής αποκρυστάλλωσης ειδικών κοινωνικών σχέσεων, είναι δύο:³⁶

- α) Οι τομείς ή παράγοντες που οργανώνουν τους υλικούς όρους της κοινωνικής ύπαρξης.
- β) Οι τομείς ή παράγοντες που ρυθμίζουν τις σχέσεις εξουσίας τόσο μεταξύ των ομάδων όσο και μεταξύ των απόμων.

Διευκρινίζεται, όμως, από τον M. Godelier ότι οι προσηγγίσεις αυτές έχουν έννοια όταν αναφερόμαστε σε κοινωνίες στα πλαίσια των οποίων το οικονομικό και το πολιτικό έχουν διαχωριστεί προ πολλού και εμφανίζονται ως διακριτοί τομείς της κοινωνικής πρακτικής, οργανωμένοι και εκφρασμένοι από ιδιαίτερους θεσμούς. Διαπιστώνεται έτσι ότι το οικονομικό και το πολιτικό, όταν συντρέχουν οι προηγούμενες προϋποθέσεις, συνιστούν τη δυναμική πηγή των αλλαγών, όπως και ότι ανάμεσα στις σχέσεις παραγωγής και τις σχέσεις εξουσίας υπάρχουν σχέσεις περισσότερο δομικής αντιστοιχίας παρά σχέσεις απλής αμοιβαίας συμβατότητας.³⁷

Τι σημαίνουν, όμως, οι όροι «συμβατότητα» και «δομική αντιστοιχία»;

Με τον όρο «συμβατότητα» εννοείται το αποτέλεσμα των μεταλλαγών ενός συνόλου σχέσεων και θεσμών, ή και ιδεολογικών κατασκευών, που τους επιτρέπει να προσαρμόζονται, με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία, σε νέες καταστάσεις οι οποίες δημιουργούνται με την εμφάνιση και ανάπτυξη άλλων σχέσεων και θεσμών. Ο χριστιανισμός, για παράδειγμα, στη διάρκεια ύπαρξής του μεταλλάχθηκε επανειλημμένα προκειμένου να προσαρμοστεί σε ιστορικές αλλαγές οι οποίες δεν προκλήθηκαν από τον ίδιο. Με τον τρόπο δε αυτό διαιωνίζεται μέχρι σήμερα χάρι στην ικανότητά του να εξυπηρετεί τα εκάστοτε κυρίαρχα εκμεταλλευτικά και εξουσιαστικά συμφέροντα προσαρμοζόμενος σε αυτά.

Με τον όρο «δομική αντιστοιχία» εννοείται το γεγονός ότι η ύπαρξη ενός συνόλου σχέσεων και θεσμών οφείλεται, τουλάχιστον μερικά, στην ύπαρξη άλλων σχέσεων και θεσμών. Για παράδειγμα, φαίνεται ότι υπάρχει αντιστοιχία ανάμεσα στην κεφαλαιοκρατική αγορά και στα κοινοβουλευτικά αστικοδημοκρατικά συστήματα. Αντιστοι-

χία, όμως, η οποία εξαρτάται από τις ιστορικές καταστάσεις που διαμορφώνουν με συγκεκριμένο τρόπο το χαρακτήρα των υφιστάμενων εμπορευματικών σχέσεων.

Από τα προηγούμενα προκύπτει ότι βρισκόμαστε μπροστά στην υπόθεση ότι οι κοινωνικές πρακτικές έχουν διαφορετική βαρύτητα στη διαδικασία διαμόρφωσης της κοινωνίας. Η υπόθεση αυτή θα μπορούσε να συνοψιστεί στα ακόλουθα: Ανάμεσα στις κοινωνικές σχέσεις οι οποίες λειτουργούν ως σχέσεις παραγωγής και εκείνες οι οποίες οργανώνουν την άσκηση της εξουσίας διαμορφώνονται σχέσεις δομικής αντιστοιχίας. Αντίθετα, μεταξύ των δύο αυτών τομέων και των άλλων τομέων της κοινωνικής πρακτικής, όπως δεσμοί συγγένειας, θρησκεία κ.ά., υπάρχουν σχέσεις μερικής συμβατότητας. Υπογραμμίζεται δε από τον Μ. Godelier ότι οι σχέσεις δομικής αντιστοιχίας και μερικής συμβατότητας δεν αποκλείουν με κανένα τρόπο την ύπαρξη αντιθέσεων τόσο στο εσωτερικό των τομέων της κοινωνικής πρακτικής όσο και μεταξύ τους. Για το λόγο άλλωστε αυτόν κάθε δομική αντιστοιχία και, σε μικρότερο βαθμό, κάθε λειτουργική συμβατότητα δεν έχουν παρά προσωρινό χαρακτήρα, δηλαδή συγκροτούνται και αποδομούνται ιστορικά.

6. Καθοριστική και κυρίαρχη δομή

Πρόκειται για προβληματισμό και προσεγγίσεις του Marx που επαναφέρθηκαν από τον L. Althusser. Ο Marx σε παραπομπή του στο *Κεφάλαιο* αναφέρει ότι ο δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής καθόρισε τον κυρίαρχο ρόλο της πολιτικής στην αρχαιότητα. Από το χωρίο αυτό ο L. Althusser και άλλοι, ανάμεσα στους οποίους και ο Μ. Godelier, προσπάθησαν να εξηγήσουν γιατί αυτή ή εκείνη η κοινω-